

УДК 347.124

DOI: 10.15587/2523-4153.2020.216734

ФОРМИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Т. С. Хохлова

The presented article examines the forms of abuse of rights. In legal science and legislation of Ukraine, the category of "abuse of rights" is legally vague and there is no agreed approach to defining the criteria for abuse of rights. The legislator often uses the institution of "abuse" as part of various legal structures, but does not legally establish the content of the general (generalized) concept of "abuse of rights". This creates problems both for legal practice, legal proceedings, and in the case of the exercise of rights by their owners and owners.

Abuse of law means the formally lawful behavior of the subject of legal relations, which leads to a violation of the rights and legitimates interests of others, incompatible with the fundamental principles of legal regulation.

However, the content of the term "abuse of right" (rights) is in the prescriptions; covers individual, sometimes different types of acts. Procedural legislation defines in more detail the content of "abuse of procedural rights", but does not provide an exhaustive list of such acts. The official position of the legislator is that any abuse of rights is unacceptable. Such legal norms are of a protective (prohibitive) nature; they do not always reveal the essence of abuse. The classification of actions on abuse of rights contains not only formal, purely theoretical significance, but, in essence, the classification allows, by identifying the most typical cases of the phenomenon under study, to establish trends in the emergence of new types and forms of abuse of rights and to determine the most effective methods and means of overcoming them.

The author determined the place of abuse of subjective rights in comparison with socially significant (legal) behavior. It has been established, that abuse of the right is not a type of legally significant behavior. The author's understanding of the concept of "abuse of rights" and its types is offered

Keywords: limits of the exercise of law, abuse of law, legal behavior, types of abuse of law

Copyright © 2020, T. Khokhlova.

This is an open access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

1. Вступ

В останні десятиріччя актуальною є проблема прав людини, яка набули значення концептуального центру, зумовила глибоке переосмислення її істотні зміни в юриспруденції, введення нових та перегляд деяких традиційних ідей і понять. Але, на жаль, поряд із популяризацією проблеми прав людини, а отже, й певними позитивними зрушеннями на шляху до покращення ситуації у цій сфері, слід констатувати й деякі негативні наслідки, серед яких чільне місце посідає проблема зловживання правом.

У ст. 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. зловживання правом визначається як діяльність або дії, спрямовані на скасування прав та свобод, визнаних у Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції [1]. Однією з процесуальних форм зловживання є дії, спрямовані на затягування та перешкоджання розгляду справи. Для України встановлення відповідальності за це є дуже важливою подією. Наша держава не раз ставала відповідачем в Європейському суді з прав людини у справах про забезпечення права на справедливий суд у контексті тривалості розгляду (рішення у справах «Меріт проти України» 2004 р. [2]; «N.B. проти України», 2008 р. [3]; «Антоненков та інші проти України», 2005 р.) [4].

У сучасній цивільно-правовій науці чітко не визначено поняття зловживання правом та його видів. Відповідно до статті 13 ЦК України не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Від правильного тлумачення цієї норми залежить формування однотипної судової практики із питання зловживання правом.

2. Літературний огляд

Проблема зловживання суб'єктивним правом та його форми в Україні вивчалась як у межах галузевих юридичних наук (цивільного права та процесу, адміністративного права, менше – кримінального права), так і з позицій загальної теорії права. Її досліджували, наприклад, такі вітчиз-

няні науковці, як: О. О. Бакалінська [5], С. В. Базилевський [6], О. С. Губар [7], Д. О. Тихомиров [8], М. М. Хміль [9], М. П. Харченко [8], Мілетич О. О. [10].

Як нагадує С.В. Базилевський, уперше термін «зловживання правом» (“abuse de droit”) вжито Ф. Лораном на позначення низки типових ситуацій, пов’язаних із недобросовісним здійсненням прав їх володільцем у цивільному праві Франції [6, с. 13]. С. В.Базилевський, досліджував зловживання в межах цивільного процесу. О. С.Губар у своїй праці “Класифікація зловживання цивільними правами за законодавством України” розглядає класифікацію зловживальних актів за видом заподіяної шкоди [8, с. 93]. Д. О.Тихомиров і М. П.Харченко аналізують юридичні ознаки саме правомірного зловживання правом [8, с. 26, 27]. Хміль М. М. зауважує: “Саме за допомогою принципу неприпустимості зловживання правом можна визначити ту грань, коли суб’єктивне право виходить за свої межі. Феноменом цього принципу є його двоїстий (бінарний) характер щодо способу матеріалізації правових принципів у праві” [9, с. 5.].

Мілетич О. О. розкриває зміст категорії «зловживання правом» скрізь три основні аспекти: розуміння зловживання правом як явища щодо реалізації свого права на шкоду іншому; розуміння зловживання правом у спектрі його співвідношення із категорією свободи; розуміння зловживання правом як дії за межами права [10, с. 6].

Хоча науковцями зроблено багато досліджень, але відсутнє єдине розуміння зловживання правом як соціально-правового феномена та його видів. Зокрема, не достатньо досліджено форми зловживання суб’єктивним правом і зловживання суб’єктивними правами в різних галузях права, що породжує не тільки термінологічну, але й смислову плутанину.

3. Мета та задачі дослідження

Мета наукового дослідження полягає в проведенні наукового аналізу концептуальних підходів щодо класифікації форм зловживання правом та розробці висновків, що сприятиме установити сутність зловживання правом й нормативні підстави його встановлення.

Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні задачі:

- намітити сучасний загальнотеоретичний підхід до поняття «зловживання правом»;
- визначити види і форми зловживання правом;
- визначити його місце серед видів соціально значущої правової поведінки.

4. Матеріали й методи даного дослідження

Проблемні питання дії норм права і норм чинного цивільного законодавства України, які регламентують межі здійснення та зловживання правом, процес подальшого дослідження поняття зловживання правом найбільш продуктивним буде в руслі сучасного нормативного праворозуміння. В найбільш концентрованому вигляді це є викладеним у концепції російського юриста М. Й. Байтіна [11, с. 426]. Її суть зводиться до необхідності розгляду природного й позитивного права не як конкуруючих систем права, а як таких, що органічно поєднуються й взаємодіють. На практиці їх єдність можна виявити в рамках аналізу норм Конституції України, яка закріпила широкий спектр природних прав і свобод людини.

Підтримувана нами сучасна теорія нормативного праворозуміння може бути використана і як теоретична основа, і як методологічна парадигма, що визначає логіку й алгоритм подальшого аналізу поняття «зловживання правом» [12, с. 14].

Будь-яке суб’єктивне право має межі, оскільки воно є мірою можливої поведінки правомочної особи у правовідносинах. Зловживання правом, як правило, – це використання суб’єктивного права з порушенням меж його дії. За своєю природою процес реалізації цивільних прав можна охарактеризувати як звичайне, належне явище. Тому здійснення права завжди передбачається правомірною дією. Однак юридичний досвід правореалізації і досвід судового розгляду конфліктів, який нерозривно з ним пов’язаний, змушує зробити суттєве застереження, що належними потрібно вважати тільки ті дії особи, які ґрунтуються на змісті його суб’єктивного права, а також здійснюються з дотриманням певних меж.

Слід зауважити, що значення встановлення меж з юридичної точки зору полягає в попереджуючому впливі на уповноваженого суб’єкта. Порушення встановлених меж вважається вчиненням особливого, на думку деяких правознавців, і окремого, на думку інших, виду цивільного правопорушення, тобто зловживання правом. Згідно з визначенням, межами реалізації суб’єктивних цивільних прав є «галузевий різновид загально стримуючих стимулів поведінкової активності, покликані надати зовнішнє впорядкування, впливаючи на мотивацію, способи, засоби і характер використання закладених у змісті суб’єктивного цивільного права можливостей» [13, с. 56].

М. В. Ібрагімова виділяє індивідуальні (які належать до конкретних громадянських прав) та загальні (які належать до всіх суб’єктивних прав) межі здійснення суб’єктивних цивільних прав. Вона вважає, що реалізація прав: не повинна порушувати прав і охоронюваних законом інтересів інших осіб; громадяни та юридичні особи повинні діяти розумно і сумлінно; в необхідних випад-

ках встановлюються часові межі, тобто певні терміни, протягом яких має здійснюватися право. Будь-яке суб'єктивне право може бути реалізоване лише тим суб'єктом, який володіє необхідним обсягом цивільної дієздатності, тобто встановлюються суб'єктивні межі; надаються чіткі форми і засоби захисту [14, с. 25].

Зловживання правами відноситься до різновидів правової поведінки. Правомірна поведінка є різноплановою: вона знаходить свій практичний вираз безвідносно до рівня правової свідомості, ставлення до соціально-правової дійсності, до юридичних інституцій тощо. Одна з найбільш поширених класифікацій правомірної поведінки – класифікація за вольовою характеристикою. За вказаним критерієм виокремлюють:

– добровільну поведінку, в основі якої лежить самостійний, усвідомлений вибір особи. Вона у свою чергу може ґрунтуватися на переконанні особи в доцільності свого вибору (саме ця характеристика відповідає правовій активності) або звичці, тобто обранні варіанту, запропонованого нормами права, без його додаткової оцінки;

– вимушену поведінку, яка здійснюється під впливом сили зовнішніх чинників. Вимушена поведінка особи може ґрунтуватися на конформізмі (бажанні уникнути самостійного вибору, притосуватися до існуючих стандартів поведінки), на її страху суспільного осуду або бажанні уникнути юридичної відповідальності.

Передумовами для вибору наведених вище критеріїв конкретних поведінкових типів (активного відносно права, звичного виконання норм права, пасивного дотримання правових вимог і заснованого, головним чином, на стримуючих мотивах) послужили розробки правових орієнтацій, правових установок особистості. Так, зокрема, як правові установки (позиції) особистості окремі вчені виділяють такі їх види: принципову (правова активність), стереотипну, конформістську і засновану на страху перед санкціями (маргінальну) [15, 16, с. 142; 17, с. 7; 18, с. 26].

Актуальним для сфери правового регулювання є поділ діянь на конформні (в термінах юридичної науки – правомірні) й такі, що порушують норми права, але при цьому зберігають ознаку юридичної значущості. Відповідно, залежно від соціального змісту та правової оцінки юридично значущі діяння поділяють на головні види:

а) правомірні діяння – такі, що є соціально корисними чи допустимими і відповідають нормам і принципам права;

б) неправомірні діяння, які у свою чергу поділяються на: правопорушення – протиправні, винні, соціально шкідливі діяння; об'єктивно неправомірні діяння – протиправні, безневинні, соціально шкідливі діяння; **зловживання правом** – діяння, що можуть формально відповідати нормам права, але є суспільно шкідливими, порушують права і законні інтереси інших осіб [19, с. 62, 63]. Втім, існують також підходи, за яких зловживання правом і об'єктивно протиправна поведінка не включаються до ряду протиправної поведінки, а називаються самостійними різновидами юридично значущої поведінки [19].

У найбільш систематизованому вигляді дана проблема передбачає, що:

1. Здійснення цивільних прав не повинно порушувати прав і охоронюваних законом інтересів інших осіб;

2. При здійсненні низки цивільних прав громадяни і юридичні особи повинні діяти розумно і сумлінно, дотримуватися основи моральності та інші прийняті в суспільстві норми;

3. Цивільні права повинні здійснюватися відповідно до їх призначення

4. Правомірність реалізації права може залежати від обсягу правоздатності та дієздатності учасників цивільного правовідносини тощо [20, с. 522, 523].

5. Результати дослідження та обговорення поняття зловживання правом та його видів

Ж.-Л. Бержель пише, що *суб'єктивні права* надаються тільки для задоволення законних інтересів, а не для нанесення шкоди іншій особі. Існування суб'єктивних прав набуває вкрай небажаний характер, якщо вони відхиляються від своєї мети. В такому випадку необхідно зіставити мету, переслідувану правовласниками, і кінцеву спрямованість самих прав. Метою окремих прав виступає інтерес їхнього власника, інші призначені для захисту інших осіб, наприклад, дітей; треті обумовлені загальним інтересом; четверті мають одночасно і індивідуальну, і соціальну функцію, як, наприклад, право власності. При такому підході суди можуть карати за зловживання правом, спотворення закону, перевищення владних повноважень [21, с. 75].

Під «зловживанням цивільними правами» розуміється формально правомірна поведінка одного суб'єкта (володільця або власника), яка є суспільно шкідливою, призводить до порушення права і законних інтересів інших осіб, принципу неприпустимості зловживання правом та рівності суб'єктів цивільних прав. Слід визнати, що на практиці не так часто трапляються випадки, коли зловживання суб'єктивним правом здійснюється з єдиним наміром завдати шкоди іншій особі (шкани), як і випадки, коли такий намір є хоча б основною метою дій уповноваженого суб'єкта, що реалізує свої суб'єктивні цивільні права [22, с. 113]. Набагато частіше на практиці зустрічаються випадки, коли заподіяння шкоди іншій особі не є наміром, а лише супроводжує зловживан-

ня правом. В уповноваженої особи може бути цілком легальна мета, яку вона переслідує, реалізуючи своє суб'єктивне право. Вочевидь, говорити про умисел тут вже не можна – при цьому вина в діях уповноваженого суб'єкта буде існувати у формі необережності [23, с. 136].

В сімейних правовідносинах один з батьків, здійснюючи свої батьківські права, може зловживати ними, наприклад, при вирішенні питання щодо місця проживання дитини. Судді Великої Палати Верховного Суду вважають, що під час розгляду справ щодо місця проживання дитини суди насамперед мають виходити з *інтересів самої дитини*, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц (провадження № 14-327цс18) [24].

У статті 44 ЦПК України законодавець закріплює зміст зловживання цивільними процесуальними правами: «дії, що суперечать завданню цивільного судочинства...» і наводить їх перелік «залежно від конкретних обставин» [25]. Зловживання правами, будучи правовою поведінкою, перебуваючи в правовому полі, є несхвалюваною суспільною поведінкою, і на суд покладаються обов'язки визнати певні дії учасників судового процесу зловживанням процесуальними правами, вживати заходів проти такого діяння (ч. 2 ст. 262; ч. 1 ст. 143; ст. 148; ч. 4 ст. 135; ч. 9 ст. 141 ЦПК). Як бачимо законодавець розуміє та підтримує принцип неприпустимості зловживання суб'єктивними цивільними процесуальними правами.

Наприклад, Рівненський міський суд Рівненської області, розглянувши клопотання відповідачів про залишення позовної заяви про захист честі, гідності, ділової репутації, спростування недостовірної інформації без розгляду, встановив що дії позивача, не пов'язані з подачею завідомо безпідставного позову. Ухвалою суду було зазначено, що феномен зловживання процесуальними правами як особливий різновид цивільного процесуального правопорушення полягає у тому, що при зловживанні процесуальними правами відбувається порушення умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав. Суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частин 2–5 ст. 13 Цивільного Кодексу (ч. 3 ст. 16 ЦК). Судом не було встановлено обставин, які б свідчили про подання завідомо безпідставного позову про захист честі, гідності, ділової репутації, спростування недостовірної інформації, навпаки, суд дійшов висновку, про відмову в задоволенні клопотання відповідачів у зв'язку із зловживанням ними процесуальними правами [26].

С. В. Базилевський, досліджуючи зловживання в межах цивільного процесу, пише, що «...розгляд цієї проблематики крізь призму дихотомії право/протиправність є невинуватим». До сфери процесуального права він включає також моральні категорії, наприклад, добросовісність, а також посилається на міжнародну правову практику. Феномен «зловживання процесуальними правами» пропонує визначати в комплексі справедливості–несправедливості, «наближаючи» його до протиправності [6, с. 16]. Наразі ця позиція науковця є дискусійною, оскільки в межах права може існувати лише правова поведінка, інша поведінка – неправова – правом не регулюється, не оцінюється і взагалі йому не цікава.

Постановою Верховного Суду від 3 червня 2020 року у справі № 318/89/18 (провадження № 61-128св19) зазначено, що суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частин 2–5 ст. 13 Цивільного Кодексу (ч. 3 ст. 16 ЦК України).

Тлумачення зазначених норм свідчить, що потрібно *розмежовувати зловживання процесуальними правами та зловживання матеріальними (цивільними) правами*. Вказані правові конструкції відрізняються як по суті, так і за правовими наслідками щодо їх застосування судом. При зловживанні процесуальними правами суд має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, позов, чи застосувати інші заходи процесуального примусу. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути, зокрема, відмова у захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в позові [27].

Інститут зловживання правом є специфічним в цивільному праві. Цей інститут, дійсно, має ряд неординарних атрибутів. Тому у нього нетрадиційні кордону, нетрадиційне розуміння і нетрадиційні негативні правові наслідки. Однак ми не зовсім поділяємо точку зору вищевказаних авторів з приводу того, що зловживання правом не є ні правовою поведінкою, ні правопорушенням. На нашу думку, *зловживання правом* – це правове відношення, що має якийсь маргінальний характер. Воно може бути супроводжено правопорушенням, може їм не бути, але мати негативні правові наслідки, а може бути зовсім поведінкою, без будь-яких негативних наслідків (проте цим не знімається питання про недобросовісну поведінку уповноваженої особи).

У класифікації дій по зловживанню правами міститься не тільки формальне, суто теоретичне значення. По своїй суті, класифікація дозволяє, виявивши найбільш типові випадки досліджуваного явища, встановити тенденції на появу нових видів і форм зловживання правами і визначити найбільш дієві методи і засоби їх подолання.

Детальна наукова класифікація зловживань правом надана Ю.А.Тарасенко. Поділяючи за галузевою ознакою зловживання матеріальними і процесуальними правами, в «першій формі» вчений виділяє наступні види зловживань:

- 1) зловживання в сфері речового права;
- 2) зловживання в сфері інтелектуальної власності;
- 3) корпоративні зловживання;
- 4) зловживання в сфері зобов'язального права;
- 5) зловживання в сфері спадкового права;
- 6) зловживання на стадії виникнення права;
- 7) зловживання в сфері міжнародного цивільного процесу.

Під процесуальними зловживаннями автор розуміє зловживання процедурою вирішення спору (зловживання правом на позов, зловживання правом на захист), зловживання окремими процесуальними правами (необґрунтований відведення судді, суперечлива поведінка сторони, вимога забезпечувальних заходів тощо [28]).

Механізм перетворення формально правомірної поведінки, якою є здійснення суб'єктивного права, в протиправну поведінку має важливе значення для юридичної характеристики зловживання цивільним правом. Для правопорушення властива наявність розбіжності між індивідуальною волею суб'єкта і громадської, державною волею, об'єктивувати в правових нормах. Таким чином, зловживання правом відбувається при реалізації суб'єктом своїх прав у вигляді використання правових приписів. Оскільки суб'єкт дотримується забороняючих норм, він не робить правопорушень і не підлягає юридичній відповідальності. За умов законодавчого обмеження зловживання правом можливість вживання прав в супереч обмежується приписами закону, які не містять санкцій (отже, особа, що зловживає правом не може бути притягнута до юридичної відповідальності), а спрямовані на те, щоб, по-перше, перешкодити зловживанню правом в будь-якій сфері суспільних відносин (стаття 13ЦК України).

Дії особи з конкретною метою, наприклад, уникнення виконання своїх цивільно-правових обов'язків, на сьогоднішній день є найбільш поширеною формою зловживання правом. Однак і в даному випадку уповноважений суб'єкт посилається на ту чи іншу норму права (правомочність), або умови договору, які, на його думку, не дозволяють йому виконати свій обов'язок. При цьому суб'єкт має фактичну можливість виконати своє зобов'язання.

Також слід зазначити, що одною з «сучасних» форм зловживань поведінкою є дії з метою перешкоджання реалізації суб'єктивних цивільних прав кредиторів на їх захист і відновлення. Зазвичай дана форма проявляється при пред'явленні кредитором вимоги до суду відносно боржника, який в якості «заперечення» при цьому висуває ті чи інші зустрічні вимоги. У переважній більшості випадків ця форма є суб'єктивною стороною зловживання правом на захист, але іноді є власні схеми зловживання (наприклад, продаж речей за удаваними правочинами з метою приховування його від законних вимог кредиторів).

Наведені форми і види зловживання свідчать про те, що зловживання правом на захист має тенденцію до зростання. Основним фактором для такого погляду виступає та обставина, що зловживання правом на захист базується не тільки на матеріальному праві, але і на процесуальному, яке реалізує, в свою чергу, право кожного на захист, в тому числі судовий.

6. Висновки

1. Під «зловживанням правом» розуміється формально правомірна поведінка суб'єкта правовідносин, яка призводить до порушення прав і законних інтересів інших осіб, що несумісне з основоположними принципами правового регулювання.

2. Виходячи з викладеного, можна зробити висновок про те, що доцільною класифікацією зловживання правом буде та, в основі якої є юридичний початок. З точки зору догматики, здавалося б, краще всього розташувати випадки зловживання правом за їхньої зростаючої складності. Відповідно ця класифікація передбачає докладний аналіз кожної форми. За умов безсумнівної складності завдання пропонуємо наступні класифікації «внутрішніх» форм зловживань правами:

- виходячи з засобів зловживання правом;
- виходячи з мети актів (дій) зловживання.

У юридичній літературі зустрічаються різні класифікації, які були розглянуті в рамках даного дослідження. Однак ці класифікації не підходять для вирішення питання всіх форм зловживання правом, оскільки існують і інші форми зловживання, що не охоплені цими класифікаціями або не враховані їх особливості. Крім того, потрібна розробка чітких критеріїв такої класифікації, які мають науково-практичну цінність. Здається, що неможливо виявити всі форми в рамках однієї класифікації. Вважаємо за доцільне використовувати ту класифікацію, яка вказує на окремі випадки зловживання суб'єктивними цивільними правами й в основі якої є юридичний початок. Тому виникає необхідність аналізувати кожен випадок зловживання окремо.

3. Зловживання правами відноситься до різновидів *правової поведінки*, яка носить юридичну оцінку, передбачена нормами права, а отже тягне юридичні наслідки (позитивні або негативні).

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1997). Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР. 17.07.1997. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Рішення ЄСПЛ у справі «Меріт проти України» (2004). Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-61685%22%7D>
3. Рішення ЄСПЛ у справі «N.V. проти України» (2008). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_321#Text
4. Рішення ЄСПЛ у справі «Рішення у справі Антоненков та інші проти України» (2005). Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%2214183/02%22%2C%22itemid%22%3A%22001-71202%22%7D>
5. Бакалінська, О. О. (2012). Недобросовісна конкуренція як форма зловживання суб'єктивним цивільним правом. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право, 3, 141–145. Available at: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/121242/116320>
6. Базилевський, С. (2017). Зловживання процесуальними правами. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право, 5, 13–19.
7. Губар, О. С. (2012). Класифікація зловживання цивільними правами за законодавством України. Юридична Україна, 11, 93–100.
8. Тихомиров, Д. О., Харченко, М. П. (2016). Зловживання правом як відхилення від правомірної поведінки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право», 1 (38), 26–29.
9. Хміль, М. М. (2003). Принцип неприпустимості зловживання правом. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ, 24. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnvvs_2003_24_31
10. Мілетич, О. О. (2015). Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект. Київ, 18. Available at: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/7164/1/Miletich.pdf>
11. Байтин, М. И. (2005). Сущность права (современное нормативно-правовое понимание на грани двух веков). Москва: ООО ИД «Право и государство», 544.
12. Рогач, О. Я. (2011). Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Ужгород: Ліра, 368.
13. Поротикова, О. А. (2002). Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. Саратов, 206.
14. Ибрагимова, М. В. (2005). Злоупотребление субъективным гражданским правом (Понятие, сущность, виды и последствия). Рязань, 161.
15. Цивільний кодекс України (2003). Відомості Верховної Ради України, 40-44, 356. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
16. Оксамытний, В. В.; Бабий, Б. М., Козюбра, Н. И., Оксамытний, В. В. (Ред.) (1979). Правовое воспитание и социальная активность населения. Киев: Наукова думка, 327.
17. Казимирчук, В. П. (1977). Социальное действие права в условиях развитого социализма. Москва, 21.
18. Назаренко, Е. В. (1970). Социалистическое правосознание и советское правотворчество. Киев: КГУ им. Т. Шевченко, 38.
19. Бырдин, Е. Н., Обухова, М. А. (2011). Виды юридически значимого поведения: сравнительно-правовой аспект. Академический вестник, 1, 60–63.
20. Сергеев, А. П.; Сергеев, А. П. (Ред.) (2009). Осуществление гражданских прав и исполнение обязанностей. Гражданское право. Т. 1. Москва, 521–524.
21. Бержель, Ж.-Л.; Даниленко, В. И. (Ред.) (2000). Общая теория права. Москва: Издательский дом NOTABENE, 576.
22. Покровский, И. А. (1998). Основные проблемы гражданского права. Москва: Статут, 113.
23. Кот, А. (2013). Проблема зловживання суб'єктивним правом у цивільному праві України. Вісник Національної академії правових наук України, 4 (75), 133–141. Available at: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-133-141.pdf
24. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц (провадження № 14-327цс18) (2018). Available at: <https://verdictum.ligazakon.net/document/77361954>
25. Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV. 18.03.2004 (2004). Відомості Верховної Ради України, 40-41, 42, 492. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
26. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 29 липня 2020 року (справа № 569/2668/20) (2020). Available at: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90710947>
27. Постанова Верховного Суду від 3 червня 2020 року у справі № 318/89/18 (провадження № 61-128св19) № у ЄДРСР – 89675396. Available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89675396>
28. Тарасенко, Ю. А. (2003). Злоупотребление правом: теория проблемы с точки зрения применения статьи 10 Гражданского кодекса РФ в арбитражном процессе. Available at: <http://www.yureclub.ru/docs/civil/article59.html>

Received date 16.10.2020

Accepted date 17.11.2020

Published date 30.12.2020

Хохлова Тетяна Сергіївна, аспірант, кафедра цивільного права № 2, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, г. Харків, Україна, 61024
E-mail: yaroslava2527@gmail.com